

КАК ДА ПИШЕМ БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК С ЛАТИНСКИ БУКВИ

Светослав Диамандиев

Животните общуват със звуци. Така е било в началото и с нашите предци – човекоподобните.

С развитието си те усъвършенствали средствата си за съобщение, като достигнали до изговаряне на понятия и в т.ч. най-вероятно „храна”, „опасност”, „ела” и т.н. По-късно изградили цели изречения. Така се оформили говорите на отделни етнически групи – родове, племена и пр. Заседналият живот принудил хората да започнат да развиват селско стопанство, (били унищожени до голяма степен животните за лов в околността), строителство, занаяти (диференциация на труда) и обмен на стоки и услуги. Усъвършенстването на производствения и обществения живот изисквал по-точно и общо разбираемо излагане на мисли. Така се достигнало до граматикизиране на говорите, което ги превърнало в езици.

Икономическото развитие на човешките общества принудило хората да създадат средства за записване на отделни обстоятелства от производствения процес и разбира се, в търговските отношения (в началото разменна търговия, а после и парична). С известното развитие на писмеността по света човечеството достигнало до опростяването на писането, чрез буквеното писмо. Новосъздадените букви имали произношения, които задоволявали изговора на речта, следователно били специфични за съответните говори. Съвкупността от писмен език и подходящата му фонетична азбука, представляваща писмеността, позволила да се записват и възпроизвеждат все по-сложни мисли, дори

и да са те чужди, но във всички случаи те отразяват мисловния процес на пишеция.

Каза се, че отделните говори, а после езици, изисквали свои специфични азбуки. Този процес е пряко свързан с държавната организация на човешките същества. Владетелите - монарси или републикански избраници, били заинтересувани от усъвършенстването на държавното писмо и заедно с това от неговото обособяване като свое и различно от писмото на другите. Това било защитно средство от външно влияние, застрашаващо културната независимост (самобитност) на общността.

Първият писмен паметник на буквено писмо е намереният върху саркофаг в древния град Библос на сирийския бряг преди приблизително 3200 г надпис с финикийски букви. Финикийските букви били само съгласни на брой 22. По-късно гърците добавили отначало гласните „а” и „е”, а по-късно и останалите гласни, за да се създаде пълната буквена азбука.

Първите буквени азбуки в стария свят били малко – финикийска, еврейска, арабска, гръцка, латинска, готска и българската Глаголица. Има свидетелства за съществуването на тракийска азбука далече преди гръцката. Най-голямо разпространение получили латинската и арабската азбука. То се дължало на обстоятелството, че Римската империя, владееща Западна и Средна Европа, Близкия изток и Северна Африка, предала своето писмо на народите от завладените земи. Получателите пригостили латинските букви към фонетиката на своите езици, предавайки им специфични букво-звуци и допълнително букви и диакритични знаци, като по този начин създали свои азбуки, респективно писмености – немска, италианска, френска и т.н. Установили се азбуки на отделните европейски народи като френско-латинска, немско-латинска, хърватско-латинска, полско-латинска и т.н.

Гръцката азбука се разпространила в североизточна Африка, а в югоизточна и източна Европа, чрез българската кирилица, създадена от гърците по времето на гръцката зависимост от XI - XII в, отново в резултат на завоевание.

Българската азбука била усвоена от сърби, македонци и източни славяни, като от начало една част от тях (древните румънци, сърби, македонци) са я ползвали в рамките на Българската империя, а източните славяни, в резултат от културното влияние на българите върху тях.

Кирилицата се състои в началото ѝ от 24 гръцки букви и 12 знака от изконната българска азбука - руните.

Международните икономически, културни, политически и битови отношения на българите налагат да се определи начин, който да им позволява да записват най-малко своите имена или имената на географските обекти, така че чужденците, ползващи латинска азбука да могат да ги произнасят вярно според българския правопис.

Като начало в България било стандартизирано ползването за целта на френската латинска азбука. По-късно, както се вижда по-долу, била извършена промяна и властите възприели английската латиница.

От всичко гореизложено се разбира, че няма възможност да се латинизира запис на български думи, които да бъдат еднакво добре четими (да се чуе един и същи изговор) от немци, чехи, французи, испанци, англичани и т.н. Следователно на българските граници трябва да се раздават на чужденците листовки с прости правила за транслитерацията с различни латински азбуки. Така с малко усилия французинът ще може да запише със своите букви и ще прочете правилно Чирпан, Пещера, Жеравна, Шумен, Юндола, Ямбол, Царичина и т.н. Проблемът му със записването и произнасянето на Ъглен си остава нерешим.

Както е модерно да се казва в съвременната журналистика, в последно време тече дебат за това „дали е добре да се въведе в България латиницата заедно с кирилицата”. Проблемът може да се определи по-добре като: „дали е крайно време да се определи как да се пишат *български текстове* със специфичните латински азбуки на големите европейски страни”.

Самият аз около 1972 г. създадох една импровизирана транслитерация за телексистката в нашето предприятие, защото трудно четяхме собствените си телекси. Проблемът беше тогава общобългарски.

Несъмнено едно унифицирано за нашата страна решение, отнасящо се до транслитерацията (транскрипцията) от кирилица на латиница, се налага днес при ползването на Интернет услугите и специално за кореспонденция между българи там, където няма кирилизирани програми. Впрочем младите кореспонденти си пишат със съвсем произволни и винаги различни варианти на транслитерация. Такова уеднаквяване се налага не от вчера и при пощенските услуги (адресиране на пратки, телеграми, писма и пр.), фирмените надписи, пътните знаци и надписи, изписването на имена на улици, издаването на географски карти с изписани с латиница топоними, писането на документите за

самоличност и при още много други съвместни дейности, и отношения между български и чужди граждани.

Не подлежи на съмнение, че вместо да се говори за начина, по който тази транслитерация ще бъде най-близка до българската фонетика и най-удобна за българи и чужденци, хората в отхвърлящата позиция протестираат против самото ползване на латиницата. Такова становище е неразбираемо след като се знае, че практиката да се изписват български думи и имена с латински букви датира още от годините след създаването на Княжество България. Че е абсурдно да се очаква издаването на вестници или книги на български език с латински букви в обозримо бъдеще е очевидно! Тогава къде се корени тревогата на тези хора? Отговорът за мен е в комплекса на определена категория българи, свързан със заплахата от *запада*.

Не подлежи на обсъждане за друга категория българи необходимостта от една общовалидна система за изписване на български текстове с различните латиници. И това са доказали властите ни още през 1973 г с издаването на Българския Държавен Стандарт 1596-73 "Транслитерация на български думи с латински букви", който идва да реши проблемите на българската поща при обработка на пратки, предназначени за чужбина. По-късно през 1974 г е утвърден БДС 1517-74 "Пътни знаци....", очевидно за изписването на крайпътните табели с "латиница" за удобство на европейските чужденци, посетители страната ни. Впрочем, направената справка не дава данни щото тези стандарти да са изменени или обявени за невалидни.

С вглеждането в същността на двата стандарта се разбира, че е избрана фактически френска латиница.

През 1999 г. с Правилника за издаването на българските документи за самоличност, утвърден от МС с Постановление 61/2.4.1999 г., се възприема "Транслитерация на българската азбука в английска азбука с отразяване на стандарта ISO 9". Заедно с редица промени на този Правилник през 2000 г. се променя и изписването на българския звук "Ц" вместо с латинското "С" да става с латинските "TS". Може да се каже, че държавата е търсила, макар и твърде непоследователно и уви не най-компетентно начина, по който ние българите трябва да пишем българските думи с английска латиница, както и англичани да четат тези думи и да произнасят прочетеното, както е звучало на българите при записването. Този проблем стои и пред чужденците, които не ползват английски език, но са принудени да четат български текстове, написани с английска латиница. Също така е добре за чужденците да

могат да напишат с ползваната официално у тях латинска азбука чути или написани с кирилица български думи по *общоприетия и общоразбираем у нас начин*.

В крайна сметка проучването на съществуващите официални документи дава една твърде притесняваща картина:

Виждат се толкова големи различия и такава липса на съгласуваност при нормативното уреждане на транслитерацията, че крайното общовалидно решение е абсолютно невъзможно. Още повече младите противници на подсказани решения са създали свои многобройни варианти, което като тенденция застрашава филологическата ни култура.

Т Р А Н С Л И Т Е Р А Ц И Я

бълг.букви	латински букви				
	БДС 1596-73	БДС 517-74	ISO 9	ПМС 1999г.	Попр.2000г
А	A	A	A	A	A
Б	B	B	B	B	B
В	V	V	V	V	V
Г	G	G	G	G	G
Д	D	D	D	D	D
Е	E	E	E	E	E
Ж	ZH	ž	ž	ZH	ZH
З	Z	Z	Z	Z	Z
И	I	I	I	I	I
Й	J	J	J	Y	Y
К	K	K	K	K	K
Л	L	L	L	L	L
М	M	M	M	M	M
Н	N	N	N	N	N
О	O	O	O	O	O
П	P	P	P	P	P
Р	R	R	R	R	R
С	S	S	S	S	S
Т	T	T	T	T	T
У	U	U	U	U	U
Ф	F	F	F	F	F
Х	H	H	H	H	H
Ц	C	C	C	C	TS
Ч	CH	č	č	CH	CH
Ш	SH	š	š	SH	SH

Щ	SHT	št	š	SHT	SHT
Ъ	A	â	“	A	A
Ь	J	J	‘	Y	Y
Ю	JU	JU	û	JU	JU
Я	JA	JA	â	YA	YA

Очевидно Министерският съвет, следва да наложи приемането, на разработен с помощта на филолози от БАН и българските университети, нов Български Държавен Стандарт, с което да се даде окончателно решение, задължително за всички българи и при всички дейности, свързани с транскрипция на кирилицата с латиница.

Ако се приеме най-простия вариант, т.е. английското решение (последната колонка), то следва да се направят някои уточнения, целящи да се избегнат неприятни заблуди за чужденци, четящи наши наименования, или за българи, четящи български писмена, написани с латински букви. Става дума за изписването на български думи, в които има латинските букви Z, H, T, S. Съгласно последната колонка съчетанието "ZH" се чете "Ж", "TS" се чете "Ц", "SH" се чете "Ш", "CH" се чете "Ч". Да, но когато в българската дума има два съседни звука, които се изписват с отделните букви от тези съчетания в същия ред, очевидно могат да бъдат прочетени по два начина.

Например: "изхабяване". Ако се изпише - "izhabyavane", би следвало съгласно последната колонка от таблицата да се прочете "иЖабяване"; също

"богатство" - "bogatstvo" би следвало да се прочете "богаЦтво"

"сходство" - "shodstvo" би следвало да се прочете "Шодство"

Такива думи има наистина много.

Намирам като много елегантно решение на този проблем, да се използва горна запетая (апостроф), с която да се разделят двете латински букви, които трябва да се прочетат по отделно, а не в комбинация. Тази запетая се намира върху клавиша на компютърната клавиатура с буква "ч" и при работа с латиница се изписва директно.

Тогава "iz'habyavane" ще се прочете вярно, както ще бъде и с "bogat'stvo", "s'hodstvo" и мн. други. Разбира се, има варианти и с дублиране на букви, но ползването на апострофа ми се струва най-просто и добре означено.

Друг недостатък на транслитерацията на българската кирилица с латиница е изписването на типичния български звук "Ъ". Предвиденото в колона 5 и 6 "A" не предава българската фонетика за чужденците и си мисля, че за да се означа "Ъ" просто след "A" в този случай

следва да се добави също горната запетая " ' ". Така без проблем ще се прочете "ъгъл", когато е написано a'ga'l, или ga'la'b, или кама'sh. Не виждам проблем в това да подскажем на чужденците нашия звук "Ъ", тъй като наложилият се световно английски език има също звук "Ъ" ако и да няма графичен символ за него.

Наистина е вече много късно, но би могло също така, българският звук "Ъ", вместо с означено с горна запетая след "А", да се напише направо с нашата си буква "Ъ". За чужденеца ще е еднакво трудно да запомни както тази нова за него буква, така и че последваната от горна запетая "А" трябва да чете като "Ъ". Но разбира се това би било неприемливо, от гледна точка на техниката, както и за честолюбието на чужденците, които някога са предпочели да правят разни знакови уговорки, за да напишат звуци, за които нашите първоучители са създали прости букви, като Ч, Ц, Ш, Щ, Ю, Я и Ъ. Нека германците си пишат "Ч" с четири букви - tsch, когато са могли да взимат нашето Ч, което вече се е ползвало от висококултурната българска държава по ония години. Същото се отнася и в по-голяма степен до поляци и чехи, но всяка коза за свой крак, казват българите.

Ключови думи: Глаголица, кирилица, транслитерация, български език, латински, азбуки.

PS молба. Уважаеми читателю, както всеки друг автор, така и аз, бих желал и ще бъда благодарен да получа впечатления Ви от прочетеното. Това може да се направи на адреса ми diamondsv@abv.bg